

Література:

1. Боскис Р.М. Глухие и слабослышащие. М.: Просвещение, 1966.
2. Зикеев А.Г. Развитие речи слабослышащих школьников. М.: Просвещение, 1976.
3. Зыков С.А. Книга для учителя школы слабослышащих: обучение русскому языку, чтению, произношению /под ред. К. Г. Коровина. М.: Просвещение, 1995.
4. Никитина М.И. Уроки чтения в школе слабослышащих. М.: Аркти, 1991.
5. Рау Ф.Ф. Формирование устной речи у глухих школьников. М.: Просвещение, 1981.

УДК: 376.36.(091)

Рецензент
Таранченко О.М.,
кандидат педагогических наук,
старший научковый співробітник

**АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ
МІЖНАРОДНИМ ВИМОГАМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ У
ЗДОБУТТІ ОСВІТИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ**

С.В. Литовченко

У статті представлено результати аналізу нормативної бази України у сфері освіти щодо забезпечення рівних прав для дітей з особливими потребами, відповідності нормативних документів вимогам міжнародних договорів (Конвенцій), ратифікованих Україною

Ключові слова: *освіта, законодавство, діти з особливими потребами*

В статье представлено результаты анализа нормативной базы Украины в сфере образования относительно обеспечения равных прав для детей с особыми потребностями, соответствия нормативных документов требованиям международных договоров (Конвенций), ратифицированных Украиной.

Ключевые слова: *образование, законодательство, дети с особыми потребностями*

The author represents results of the analysis of standard base of Ukraine in an education sphere concerning maintenance of the equal rights for children with special needs, conformity in standard documents to requirements of the international contracts (Conventions) ratified by Ukraine

Key words: *education, the legislation, children with special needs.*

Право на освіту – одне з основних соціокультурних прав людини. Дотримання прав людини, в першу чергу – дитини, є пріоритетом політики України у контексті реалізації світових демократичних та гуманістичних тенденцій, євроінтеграційних устремлень нашої держави.

Розвиток міжнародних законодавчих норм щодо прав дитини, починаючи з *Декларації прав дитини* (1959 р.), *Конвенції ООН «Про боротьбу з дискримінацією у галузі освіти»* (1960 р.), *Конвенції ООН «Про права дитини»* (1989 р.), і сучасних – *Конвенції ООН «Про права інвалідів»* (2006 р.), *Декларації ООН «Про права корінних народів»* (2007 р.) є відображенням поступових змін поглядів суспільства на проблему рівності можливостей та недискримінації дітей за будь-якою ознакою.

Останніми десятиліттями у більшості країн Європи, США, Канаді, Австралії та інших державах відбуваються докорінні зміни у забезпеченні рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей, що відображено у законодавстві.

Ратифікація Україною *Конвенції ООН «Про права дитини»* (1991 р.), *«Про права інвалідів»* (2009 р.), тобто визнання їх складовою частиною правової системи держави, зумовило реформування національного законодавства у сфері освіти відповідно до вимог цих угод.

Актуальність проблеми зумовлює *мету статті*, яка полягає у аналізі нормативної бази України у сфері освіти щодо забезпечення рівних прав для дітей з особливими потребами, відповідності нормативних документів вимогам міжнародних договорів (Конвенцій), які ратифіковано Україною (аналіз здійснено в рамках Канадсько-українського проекту «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні»).

Термінологія, що використовується. Термін *«діти з особливими потребами»*, який відповідає міжнародному терміну *«children with special needs»*, використовується для позначення дітей з порушеннями психофізичного розвитку, в тому числі дітей з інвалідністю; акцентує увагу на необхідності забезпечення додаткової підтримки у навчанні дітей цієї категорії.

Використання терміну *«діти з особливими потребами»* свідчить про відмову суспільства від розподілу громадян на *«повноцінну більшість»* та *«неповноцінну меншість»*, закріплює зміщення пріоритетів у характеристиці таких дітей з недоліків, порушень, відхилень від норми до фіксації їхніх потреб у особливих умовах та засобах навчання.

У контексті проведення аналізу нормативної бази України щодо відповідності міжнародним вимогам забезпечення прав на освіту необхідно також дати визначення терміну *«інклюзивне навчання»* (*«inclusion»* – включення), сутність якого розуміють як навчання всіх дітей, в тому числі дітей з особливими потребами, в загальноосвітньому навчальному закладі, забезпечення необхідних умов (приспосовання середовища, освітнього процесу) відповідно до особливих потреб дитини. Оперування терміном *«інклюзивне навчання»* у міжнародних освітніх документах свідчить про

дотримання рівних прав на здобуття освіти для дітей з особливими потребами.

В освітньому просторі поруч із терміном «інклюзивне навчання» використовується термін «інтегроване навчання», що передбачає створення у загальноосвітніх навчальних закладах класів чи груп для дітей з особливими потребами.

Важливо, що використання у нормативних документах України термінології, визнаної на міжнародному рівні, сприятиме інтеграції національної законодавчої бази до світового правового поля.

Вихідні положення аналізу законодавства. Законодавство України у сфері освіти базується на *Конституції України*, складається із *Законів України*, інших нормативно-правових актів у сфері освіти та *міжнародних документів*, ратифікованих Україною. [2]

Основними стандартами права дітей на освіту є норми *Конституції України* та положення *Конвенції ООН «Про права дитини»* (ратифікована Україною у 1991 р.), *Конвенції ООН «Про права інвалідів»*, (ратифікована Україною у 2009 р.).

Аналіз здійснено шляхом співвідношення стандартів із статтями *Законів України у сфері освіти (Закон України «Про загальну середню освіту»)* у контексті реалізації права на освіту дітей з особливими потребами.

За результатами аналізу підготовлено рекомендації та пропозиції щодо внесення змін до нормативних документів у сфері освіти.

Короткий огляд міжнародних документів. Формування правових норм України у сфері освіти стосовно дітей з особливими потребами має відбуватися із врахуванням принципів та норм, що визнані міжнародною спільнотою.

Конвенція ООН «Про права дитини» (прийнята у 1989 р., ратифікована Україною у 1991 р.) ґрунтується на визнанні прав усіх дітей, на пріоритетах загальнолюдських цінностей та гармонійного розвитку особистості, недискримінації дитини за будь-якими ознаками. Конвенцією вперше в історії міжнародного правового законодавства визнано пріоритети інтересів дитини у суспільстві, наголошується на необхідності особливої турботи про дітей з інвалідністю.

У *Конвенції ООН «Про права дитини»*, Статті 2. зазначено, що «Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьки дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї.» [4]

Статтею 23. регламентовано «забезпечення неповнолітній дитині ефективного доступу до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності та доступу до засобів відпочинку таким чином, який призводить до найбільш повного по можливості втягнення дитини в соціальне життя і

досягнення розвитку її особи, включаючи культурний і духовний розвиток дитини.» [4]

У Статті 29. підкреслюється, «що освіта дитини має бути спрямована на: розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі». [4]

Конвенція ООН «Про права інвалідів» (прийнята у 2006 р., ратифікована Україною у 2009 р.) та факультативний протокол до неї – документ, що відображає розуміння міжнародною спільнотою проблем інвалідності та прав людей з інвалідністю на сучасному етапі. Мета Концепції полягає у «заохоченні, захисті й забезпеченні повного й рівного здійснення всіма інвалідами всіх прав людини й основоположних свобод, а також у заохоченні поважання притаманного їм достоїнства.» (Стаття 1.). [5]

Характерне для вітчизняної правової практики розуміння поняття *інвалідності* як наявності обмежень можливостей здоров'я, що зумовлюють необхідність спеціальної, зокрема, соціальної, підтримки, не відповідає концепції цього документу.

До людей з інвалідністю, за Конвенцією, відносяться «особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які під час взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими.» (Стаття 1.). [5] Тобто, порушення здоров'я розглядається як соціальна проблема, а не як характеристика особистості, оскільки вона (проблема) зумовлена непристосованістю оточення, включаючи ставлення до людей з особливими потребами.

Як результат такого розуміння, по-іншому мають будуватися основні принципи державної підтримки осіб з особливими потребами. Держава має створювати умови для найповнішої та ефективнішої участі таких людей у житті суспільства нарівні з іншими громадянами. Відповідно у сфері освіти держава має забезпечувати рівні можливості для дітей з особливими потребами у здобутті освіти в тому числі і у масових навчальних закладах.

Стаття 24. Конвенції ООН «Про права інвалідів» присвячена правам на освіту. У статті передбачено, що:

«1. Держави-учасниці визнають право інвалідів на освіту. Для цілей реалізації цього права без дискримінації й на підставі рівності можливостей держави-учасниці забезпечують інклюзивну освіту на всіх рівнях і навчання протягом усього життя ...

2. Під час реалізації цього права держави-учасниці забезпечують, щоб: а) інваліди не виключалися через інвалідність із системи загальної освіти, а діти-інваліди – із системи безплатної та обов'язкової початкової або середньої освіти; б) інваліди мали нарівні з іншими доступ до інклюзивної, якісної та безплатної початкової й середньої освіти в місцях свого проживання; с) забезпечувалося розумне пристосування, що враховує індивідуальні потреби; d) інваліди отримували всередині системи загальної освіти необхідну підтримку для полегшення їхнього ефективного навчання;

е) в умовах, які максимально сприяють засвоєнню знань і соціальному розвитку, відповідно до мети повного охоплення вживались ефективні заходи з організації індивідуалізованої підтримки». [5]

Ратифікація зазначеного документа детермінує створення нормативного забезпечення *інклюзивного навчання* для дітей з особливими потребами.

Результат аналізу законодавства. Проведений аналіз документів засвідчив:

по-перше, загальну спрямованість Законів України у сфері освіти на реалізацію рівних прав у здобутті освіти для всіх громадян незалежно від стану здоров'я та т.п. відповідно до норм *Конституції України* та міжнародних документів (*Закон України «Про освіту»* Стаття 3. «Право громадян України на освіту»: «Громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, ..., стану здоров'я, місця проживання та інших обставин.» [3] ; *Закон України «Про загальну середню освіту»* Стаття 29. «Права та обов'язки батьків або осіб, які їх замінюють»: «Батьки або особи, які їх замінюють, мають право: вибирати навчальні заклади та форми навчання для неповнолітніх дітей ...» [2]; *Закон України «Про охорону дитинства»*: «Дискримінація дітей-інвалідів та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку забороняється...»),

по-друге, наявність невідповідностей певних статей Законів України (*Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту»*) нормам *Конституції України*, вимогам *Конвенцій ООН «Про права дитини», «Про права інвалідів»* стосовно забезпечення прав дітей з особливими потребами на здобуття освіти.

Як засвідчує аналіз законодавства, серед громадян України можна виокремити певні категорії, які мають відмінні від інших гарантії реалізації права на освіту.

Категорією з «винятковим» правовим статусом у сфері освіти є діти з особливими потребами (*Закон України «Про загальну середню освіту»*: «діти, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку»).

Відповідно до законодавства України навчання дітей цієї категорії має здійснюватися виключно окремо від здорових однолітків – у спеціальних навчальних закладах, а за умови небажання батьків, за індивідуальною формою навчання, тобто вдома (*Закон України «Про загальну середню освіту»*, Стаття. 29. «Права та обов'язки батьків або осіб, які їх замінюють», п. 3.: «У разі, якщо батьки або особи, які їх замінюють, всупереч висновку відповідної психолого-медико-педагогічної консультації відмовляються направляти дитину до відповідної спеціальної загальноосвітньої школи (школи-інтернату), навчання дитини проводиться за індивідуальною формою» [2]). Це положення, до речі, вступає у протиріччя з п. 1 Статті. 29. цього Закону, де передбачено право батьків на вибір як навчального закладу, так і форми здобуття освіти для своїх дітей.

Зазначене положення *Закону України «Про загальну середню освіту»* (п.3) обмежує права дітей з особливими потребами щодо рівного доступу до здобуття освіти, і може вважатися дискримінаційними стосовно таких дітей (їдеться про дискримінацію за станом здоров'я дитини).

Наявна ситуація сприяє формуванню у суспільстві ставлення до дітей цієї категорії, як до учнів «нижчої якості».

Не зважаючи на те, що спеціальні навчальні заклади мають суттєві здобутки щодо освіти дітей з особливими потребами, обмеженість вибору типів навчальних закладів для таких дітей (*Законом України «Про загальну середню освіту»*, Стаття. 29. «Права та обов'язки батьків або осіб, які їх замінюють», п. 3.) порушує права рівного доступу до освіти.

У *Конвенції ООН «Про права дитини»*, Статті 3. наголошується, що «за будь-яких дій стосовно дітей, перш за все, мають враховуватися їхні інтереси» [4], вочевидь, перш за все в інтересах дитини, зокрема дитини з особливими потребами, не бути ізольованим від своїх батьків, родини, однолітків.

Таким чином, статті Законів України у сфері освіти декларують рівні права для дітей з особливими потребами, але не створюють нормативних підстав для їх реалізації: стосовно дітей з особливими потребами порушено конституційний принцип загальнодоступності освіти; існуючі Закони не забезпечують батькам право вибору моделі освіти для своєї дитини; інклюзивне чи інтегроване навчання дітей з особливими потребами в загальноосвітніх школах у Законах України не передбачено.

Рекомендації. 1. Узгодити термінологію *Законів України* в контексті забезпечення прав на освіту дітей з особливими потребами відповідно до вимог міжнародних документів, гуманістичних тенденцій національної освітньої політики.

У законодавчих документах пропонуємо замість терміну «дитина, яка потребує корекції фізичного та (або) розумового розвитку» (*Законі України «Про загальну середню освіту»* [2]), що певним чином робить наголос на порушення розвитку дитини, вживати термін «дитина з особливими потребами», який акцентує увагу на необхідності забезпечення додаткової підтримки у навчанні дітей з порушеннями психофізичного розвитку, в тому числі. дітей інвалідністю, що відповідає принципам демократичного суспільства.

Використання у національному законодавстві єдиного терміну («дитина з особливими потребами») сприятиме визначенню єдиного підходу до системи гарантій (прав) у сфері освіти для таких осіб.

2. Створити нормативні підстави для забезпечення дітям з особливими потребами права на різні варіанти здобуття освіти: спеціальний навчальний заклад, індивідуальне навчання, інклюзивне навчання, інтегроване навчання. Забезпечити правові механізми реалізації «інклюзивного навчання», «інтегрованого навчання».

Варто підкреслити, що *впровадження інклюзивного та інтегрованого навчання не означає знищення системи спеціальних шкіл.*

Аналіз досвіду навчання дітей з особливими потребами у країнах Європи свідчить, що такі діти мають змогу здобувати освіту і в закладах масового типу, і в спеціальних навчальних закладах.

Деякі зарубіжні країни, які свого часу повністю скасували систему спеціальних навчальних закладів на користь інклюзивної освіти, сьогодні визнають це як помилку. Спеціальні школи мають розвиватися поруч з новими формами освіти дітей з особливими потребами, забезпечуючи поле вибору варіантів моделей освіти.

Завжди будуть існувати категорії дітей з особливими потребами, яким з різних причин краще навчатися в умовах спеціальної школи. Зокрема, сироти, діти із соціально неблагополучних сімей та ін.

3. Нормативно забезпечити право батьків вибирати варіант навчання для власної дитини. Рішення про вибір найбільш доцільного варіанту здобуття освіти має прийматися індивідуально, враховуючи особливості кожної конкретної дитини. Остаточне рішення щодо вибору навчального закладу для дитини мають приймати батьки (або особи, які їх замінюють).

Вдосконалення нормативних документів забезпечить вирішення питання щодо рівних прав дітей з особливими потребами на здобуття якісної освіти, сприятиме змінам суспільної думки у розумінні прав таких дітей.

В Україні, окрім відсутності нормативного врегулювання проблеми, існують труднощі реалізації на практиці інклюзивної моделі освіти пов'язанні з відсутністю достатньої кількості фахівців, матеріально-технічного забезпечення тощо, які мають поступово вирішуватися після створення нормативних підстав.

Література:

1. А. Колупаєва. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. – К.: «Самміт-Книга», 2009 р.
2. Закон України «Про загальну середню освіту» // Відомості Верховної Ради. – №28. – 1999. – С. 230-235.
3. Закон України «Про освіту» // Відомості Верховної Ради. – № 34. – 1991. – С. 45-48.
4. Конвенція ООН «Про права дитини» // Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>
5. Конвенція ООН «Про права інвалідів» // Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>